

DEVVÂNÎ VE ENMÛZECU'L-ULÛM ADLI ESERİ

Ali Kürşat TURGUT (*)

Öz

Devvânî, 15. yüzyılda yaşamış kelim ve felsefe alanında önemli eserler vermiş düşünürlerden biridir. Devvânî kendinden sonraki dönemin âlimlerine fikir ve eser anlamında ciddi tesirleri olmuş bir alimdir. Bu bağlamda onun eserleri Osmanlı medreselerinde uzun zaman ders kitabı olarak da okutulmuştur. Devvânî, ilimler sınıflamasıyla da ilgili bir risale yazmış ve buna Enmûzecu'l-ulûm ismini vermiştir. Bu eser, 'bir ilimler programı' şeklinde kaleme alınmış olup, bütün ilimleri ihtiva etmemektedir. Devvânî, bu eserinde ele aldığı ilimleri, belli konuları öne çıkararak değerlendirmeye çalışmıştır. İşte biz bu makalede, çok yönlü bir alim olan Devvânî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti, eserleri ve Enmûzecu'l-ulûm adlı eserini ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Devvânî, Enmûzecu'l-ulûm, İlimler Tasnifi.

Dawwānī and His Book Titled Anmûzac al-Ulûm

Abstract

Dawwānī is one of thinkers who lived in the fifteenth century and wrote important books on theology and philosophy. His books and ideas had significant effect on the other thinkers lived in the following century. In this respect, his works were studied as a schoolbook in the Ottoman schools (madrasas) for a long time. Besides, Dawwānī wrote a booklet (risālah) relating to the classification of sciences and titled it "Anmûzac al-'Ulûm". This book was written as a curriculum of sciences, but it does not include all sciences. Dawwānī struggled to evaluate the sciences by putting the specific issues forward in this book. In this article, we explore Dawwānī's life story, academic achievements, works and especially his book Anmûzac al-'Ulûm.

Keywords: Dawwānī, Anmûzac al-Ulûm, The Classification of Sciences.

*) Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(e-posta: akursat01@hotmail.com)

Giriş

Günümüz Türkiye’inde, daha genel anlamda İslam ülkelerinde, özellikle ilahiyat fakültelerinin eğitim-öğretim faaliyetlerini, yerleşik bir programda uzun yıllar devam ettiremediği gözlemlenmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri de, entelektüel alanda ilimler hiyerarşisi anlayışının tam olarak bir sisteme kavuşturulamamasıdır, denilebilir. Söz konusu eğitim-öğretimdeki karmaşa, program bazında, aslında her bir ilmin konumu tam tespit edilmekle veya yeni bir bakış açısıyla ilimler tasnifi tekrar yapılmakla çözülebilir. (Nasr, 1968, s. 59). Bu bağlamda İslam düşünce tarihinde ilimler tasnifi konusunda pek çok eser kaleme alınmıştır. Söz konusu eserlerden biri de Devvânî’nin *Enmûzecu’l-ulûm* adlı eseridir. Devvânî, felsefe ve kelimanın birbiri içinde mütalaa edildiği bir dönemde önemli eserler vücuda getirmiş bir filozof ve kelimacıdır. Onun adı geçen eseriyle, medreselerde okutulan ilimler ve içerikleri hakkında getirmiş olduğu açıklamaların dikate alınması gerekmektedir.

Devvânî, *Enmûzecu’l-ulûm*’da ilimler tasnifinde yer alan pekçok ilim dalına hiç değinmemiştir. Örnek olarak müzik, bu eserde adı zikredilmeyen ilim dallarından biridir. Düşünür, genel olarak nakli ve akli ilimleri değerlendirmeye tabi tutarken, bunları konular üzerinden ele almakta ve bu konuları detaylandırırken üzerinde durmaya çalıştığı nazari metoda vurgu yapmaktadır. Bunun yanında özellikle itikadi konularda temellendirmenin sağlam yapılması gerektiği konusunda da araştırmacıların dikkatini çekmekte ve bize bu hususta ışık tutmaktadır. Devvânî’nin hayatına geçmeden önce, ondan önceki döneme kısa da olsa değinmek istiyoruz. Bununla düşünürün yettiği dönemin daha iyi anlaşılması hedeflenmektedir.

Kelam ilminin Fahreddin er-Râzî’den (ö. 606/1210) sonra farklı bir yapıya bürünerek felsefeyi de içine alması, yeni bir dönem veya tarzın ortaya çıktığının göstergesidir. Felsefe ve kelam arasındaki yaklaşımda Râzî’nin yadsınamaz rolü olduğu bir gerçektir. Nitekim Râzî, kelam ve felsefe alanına getirmiş olduğu yenilikle, artık daha sonra kendi ismiyle anılacak bir ekolün de, Râzî Ekolü, kurucusu olmuştur.¹

Seyfeddin el-Âmidî (ö. 631/1233), Esîrüddin el-Ebherî (ö. 663/1265), Nasîruddin et-Tûsî (ö. 672/1274), Necmeddin el-Kâtîbî (ö. 675/1277), Adudüddin el-Îcî (ö. 756/1355), Sa’deddin et-Teftazânî (ö. 792/1390), Seyfeddin el-Seyyid Şerif Cürçânî (ö. 816/1413) gibi kelimacı ve filozoflar eliyle sürdürülen Râzî ekolü, bihassa 13 ve 14. yüzyıllarda İslam düşünce dünyası üzerinde ciddi tesirlere sahiptir.

Söz konusu dönemi de içine alan bu çağda, Osmanlı bilginlerinin nazarı yönden kelâmî, keşfi yönden ise irfânî bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. Osmanlı düşüncesinin bu dönemdeki genel perspektifi *kelâmî nazar* iken, aynı dönemde İran’da *meşşâî nazar* hakimdir. Bu iki farklı yaklaşımın 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başlarında, İslam dünyasındaki düşünce hareketleri için özel bir anlamı vardır. Çünkü ilk dönemlerde kelam mebdde, meâd ve sıfatullah sorunuyla ilgilenmiş, Râzî’den sonra ise İslâmî ilkeye

1) Râzî ekolü hakkında detaylı bilgi için bkz.: Arıcı, 2013, ss. 167-202.

göre var-olan olarak var-olan kelam ilminin konusu haline gelmiş ve bir anlamda meşşâî/İbn Sînâcî felsefenin tüm konuları bu dönemde ele alınmıştı. 15 ve 16. yüzyıla gelindiğinde ise kelam, saf bir nazar/saf teorik düşünme halini almıştır. Celaleddin Devvânî (ö. 908/1502) işte tam bu dönemde Osmanlı'daki bu kelami yaklaşımla, İran'daki Sadreddin Deştékî (ö. 903/1497) çizgisindeki İbn Sînâcî yaklaşımı üst bir dilde çözmeye, terkip etmeyen çalışan bir kelamcı/filozoftur. (Fazlıoğlu, s. 10-12).

İşte böyle bir özelliğe sahip olan Devvânî, sadece dini ilimler alanında değil, felsefe-mantık sahasında da söz sahibi bir düşündürdür. Mantık ve felsefenin kelamla karışarak, felsefenin birçok konusunun Gazzâlî, Râzî ve Tûsî'den sonra kelam disiplini içinde tartışıldığı göz önüne alındığında, ona, mezkûr âlimler gibi, filozof-kelamcı gibi bir nitelik atfedilebilir. Ancak Devvânî'yi diğerlerinden ayıran en önemli özelliklerden birisi, onun tasavvufa olan ilgisidir. İbn Arabî'nin bazı fikirlerini kabul ettiği dikkate alırsa, Fazlıoğlu'nun Devvânî hakkında 'kelami-İbn Sînâcî yaklaşımı terkip etmeye çalıştığı' yönündeki nitelemesi, onun tasavvufu da bu terkinin içine dahil ettiği düşünülebilir. Zaten Devvânî üzerinde çalışma yapan bazı araştırmacılar onun tasavvufa ilgisini, düşüncesinin İşrâkî felsefesine meyli olarak yorumlamaktadırlar. (Anay, 1994, s. 91 vd.).²

Kelam, felsefe ve tasavvufu bir arada kullanarak farklı bir anlayış ortaya koymaya çalışan Devvânî'nin bu tavrı, İslam düşünce geleneğinde bir okul yolunda atılmış önemli bir adımdır. Öyleki bu adım, daha sonra 'Devvânî Ekolü' adıyla anılacak bir akım haline gelmiştir. Bu ekolün Devvânî'den sonra öğrencileri tarafından devam ettirildiği bilinmektedir.³

15. yüzyılın önemli filozof ve kelamcılarında olan Devvânî hakkında, üzülecek ifade etmek gerekirse, ülkemizde yeterince çalışma yapılmamıştır. Devvânî ve onun ahlak-siyaset anlayışı üzerinde en kapsamlı araştırma Anay tarafından yapılmıştır. Anay, yapmış olduğu doktora tezinde, Devvânî hakkında yapılan çalışmaları sıralarken, bunların arasında ülkemiz bilim adamlarının sayısının çok az olduğu görülecektir. (Anay, 1994, s. 19-24). Ayrıca Devvânî'nin, İşrak felsefesinde önemli bir yeri olan Sühreverdi'nin *Hikmetü'l-İşrâk* adlı eserine yazdığı şerhi, bir başka düşünürle karşılaştırmalı olarak ele alan Kuşpınar'ın çalışması da ismi zikredilmesi gereken bir diğer eserdir. (Kuşpınar, 1996). Kısaca araştırmacıların Devvânî'nin özellikle kelami ve felsefi görüşleri üzerinde çalışma yapmaları beklenmektedir.

Biz bu sahaya küçük bir katkı olması açısından Devvânî'nin ilimler sınıflaması alanında yazmış olduğu *Enmûzecu'l-ulûm* adlı eserini makalemize konu yaptık. İslam filozofları ve kelamcıları, diğer çalışmalarının yanında ilimler tasnifine dair eserler de vermişlerdir. Devvânî de bu geleneğe uyarak söz konusu risalesini kaleme almıştır. Ancak

2) Devvânî'yi bazı araştırmacılar İşrâk filozofları arasına dahil etmektedirler. Örneğin bkz.: Corbin, 1994, s. 378; Ülken, 1993, s. 241.

3) Uzunçarşılı, XVI. yy.'dan itibaren Müeyyed zâde Abdurrahman Efendi, Celâleddîn Devvânî ekolünü kurmak istediye de, Râzî ekolünün ulaştığı şöhrete hiçbir zaman ulaşamadığını söyler. Bkz.: Uzunçarşılı, 1965, s. 59.

düşünürümüzün bu eseri, bütün ilimleri ihtiva etmemesi yönüyle bu konuda yazılmış eserlerden farklılık göstermektedir. Eserle ilgili bir başka husus da, Devvânî'nin ilimleri belli konular üzerinden değerlendirmeye çalışmasıdır. Biz bu makalede, Devvânî'nin hayat hikayesine, ilmi kişiliğine ve eserlerine özetle değindikten sonra, onun *Enmûzecu'l-ulûm* adlı eserinin muhtevası hakkında, ilimleri de başlık halinde vererek, bilgi vermeye çalışacağız.

1. Devvânî'nin Hayatı

Kaynakların bildirdiğine göre takriben 830/1426 yılında İran'ın güneyindeki Kâzerûn şehrinin Devvân köyünde doğan Devvânî'nin tam adı, Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Siddîkî'dir. Babası Es'ad, meşhur kelim alimi Seyyid Şerif Cürcânî'nin talebelerinden olup *es-Sevâdü'l-a'zam* adlı eserin sahibidir. Devvânî, ilk eğitimini babasından almış, devrin önde gelen âlimlerinden akli ve nakli ilimleri okumuştur.⁴ Şiraz'da ilahiyat eğitimi alan Devvânî, kısa zamanda üstün zekası ve ilmiyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Nitekim Şiraz'daki Medresetü'l-eytâm'da müderris olup ve burada bilgisi ve öğretimiyle üne kavuşarak değişik bölgelerden öğrencileri kendisine celbetmiştir. (Siddiqi, 2001, c. II, s. 883; Anay, 1994, c. 9, s. 257).

Devvânî tahsilini tamamladıktan sonra Karakoyunlu Hükümdarı Cihan Şah'ın oğlu Ebû Yûsuf tarafından sadâret makamına getirilmiştir. Ayrıca Tebriz'de Cihan Şah'ın yaptırdığı Gökmedrese'de (Muzafferiyeye Medresesi) müderrislik yaptığı da bilinmektedir. Tebriz'in Akkoyunlular'a geçmesinden sonra Devvânî Irak'a gitmiş, daha sonra tekrar Şiraz'a geri dönerek hayatının büyük kısmını burada geçirmiştir. Akkoyunlular'ın son zamanlarına denk gelen siyasi karışıklık esnasında, kaynaklar Devvânî'nin hapse atıldığını, ancak daha sonra hapisten kurtularak Şiraz'ı terk etmek zorunda kaldığını da yazmaktadır. O, önce Fars eyaleti sınırları içindeki Lâr bölgesine, ardından Hürmüz Boğazı'ndaki Cerûn (Hürmüz) adalarına kaçmış ve burada *Tefsîru sûreti'l-kâfirûn* ve *Şerhu'l-'akâidi'l-'adûdiyye* adlı eserlerini yazmıştır (905/1499). Devvânî, ülkede siyasi karmaşanın biraz durulması üzerine, memleketine dönmek için yola çıkmış, bu yolculuk sırasında doğum yeri olan Devvân'a yaklaştığında hastalanmış ve 9 Rebî'ülâhîr 908'de (12 Ekim 1502) vefat etmiştir (Anay, 1994, s. 258).

2. İlmi Kişiliği ve Eserleri

Devvânî, kelim, felsefe ve tasavvuf alanında zamanının önde gelen düşünürlerinden biridir. O, ilim tahsili için İran'ın değişik bölgelerini dolaşmış, Afganistan, Hindistan ve Irak gibi ülkeleri ziyaret etmiştir. Devvânî, zamanındaki âlimlerle özellikle Seyyid Sad-

4) Devvânî'nin hangi hocalardan ders aldığını Risâletü enmûzeci'l-ulûm adlı eserinin girişinde detaylı şekilde anlatılmaktadır. Bkz.: Celâleddîn Muhammed b. Es'ad Devvânî, Risâletü enmûzeci'l-ulûm, (Selâsü Resâil adlı eser içinde, tahk.: Seyyid Ahmed Toyserkânî), Meşhed 1411, I. Baskı, ss. 274-279.

reddin Muhammed b. Mansur Deşteki eş-Şîrâzî ile kelam ve felsefenin ince konularını araştırmış ve münazara yapmıştır. (Sübhânî, 1425, c. 3, s. 332).

Devvânî, başta İran ve Osmanlı toprakları olmak üzere İslam dünyasının birçok yerinde tanınması, henüz kendisi hayattayken şöhretinin yayıldığı göstermektedir. Bu şöhretinden haberdar olan pek çok talebe, değişik ülkelerden yola çıkarak Devvânî'den ders almak için Şiraz'a gelmiştir. Daha sonra bu öğrenciler vasıtasıyla oldukça geniş bir 'Devvânî ekolü' oluşmuştur. Onun tanınmış öğrencileri arasında, Cemâleddin Mahmud eş-Şîrâzî, Kâdî Mîr Hüseyin el-Yezdî, Muzafferüddîn Ali eş-Şîrâzî ve Hekimşah Muhammed el-Kazvî'nin isimleri sayılabilir. (Anay, 1994, s. 258).

Felsefe ile kelamın birleştirildiği dönemin (memzûc dönem) bariz özelliklerini taşıyan bir âlim olarak Devvânî'nin eserlerinin birçoğunda, Eş'arî kelamının, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye ait vahdet-i vücûd görüşünün ve İsrâk felsefesinin izlerini görmek mümkündür. Onun hemen her eserinde kelam, felsefe ve tasavvufa ait temel esaslar bulmak mümkündür. İsrâkî felsefeye olan ilgisi, ilmi hayatının başlarında Sühreverdi'nin *Heyâkilü'n-nûr* adlı eserine şerh yazmasından (*Şevâkilü'l-hûr fî şerhi Heyâkilü'n-nûr*) anlaşılabilir. Bunun yanında birçok eserinde Fârâbî ve İbn Sînâ gibi Meşşâî filozofların fikirlerinden istifade etmesi, onun eklektik bir zihne sahip olduğunu da göstermektedir. (Anay, s. 258; Siddiqi, s. 883).

Devvânî, kelamcı, İsrak filozofu kimliğinin yanında, ahlak alanında yazmış olduğu eserle (*Ahlâk-ı Celâli*) de bu sahanın önemli düşünürlerinden biri olmuştur. Bu eserin ana kaynağı, Nasirüddîn Tûsî'nin ahlak kitabı olan *Ahlâk-ı Nâsırî*'dir. Devvânî, Tûsî'nin eserinde 3 bölüm halinde ele aldığı konuları, ahlak, ekonomi ve siyaset, muhafaza edip, benzer şekilde alt bölümlere ayırırken o, bunun yanında önemli ölçüde Tûsî'nin ahlakın teoriğini ele aldığı ilk bölümü görmezden gelmiştir. (Cooper. 1998. s. 806).⁵

Devvânî, nakli ve akli ilimler sahasında birçok eser vermiş düşündürdür. Burada onun eserlerinin tamamını sıralamak yerine, bunlardan özellikle bazı ilim dallarında öne çıkmış olanlarının sadece isimlerini vermekle yetinip, içerikleri konusunda düşüncümüz üzerinde yapılan akademik çalışmalarını referans göstereceğiz. Öncelikle Devvânî'nin kelam alanındaki eserleri şunlardır: *Şerhu'l-'akâidi'l-'adûdiyye*, *Hâşiye 'alâ Şerhi't-tecrîd*, *Risâle fî imânî Fir'avn*, *Risâle fî (mes'eleti) halki'l-a'mâl*, *ez-Zevrâ ve'l-havrâ*, *Risâle fî'r-rûh*, *Risâle fî isbâti'l-vâcib (kadîme ve cedîde)*. Osmanlı medreselerinde kelam ilmi üç bölümde ele alınmış olup, ikinci bölümde Devvânî'nin en son zikrettiğimiz eseri okutulmaktadır. Bu açıdan onun söz konusu eseri, alanındaki çalışmalar arasında önemli bir yeri haizdir. (Yazıcıoğlu, 1980, s. 273).⁶

Felsefe ve mantık sahasında ise, *Şevâkilü'l-hûr fî şerhi Heyâkili'n-nûr*, *Şerhu Tehzîbi'l-mantık ve'l-kelem*, *Hâşiye 'alâ Şerhi's-şemsîyye* adlı eserler zikredilebilir. Devvânî'nin

5) Devvânî ve Tûsî'nin ahlak görüşlerinin ayrıntıları için bkz.: Demirkol. 2011. ss. 60-67; Anay. 1994. ss. 228-325.

6) Devvânî'nin *Risâle fî isbâti'l-vâcib (kadîme ve cedîde)* adlı eserle alakalı detaylı bilgi için bkz.: Topaloğlu, 2001, ss. 114-117.

bunların dışında Tefsir, Tasavvuf ve Edebiyat gibi alanlarda da eserleri vardır.⁷

Burada sadece isimlerini aktarmakla yetindiğimiz Devvânî'nin eserlerinden bazıları, Osmanlı medreselerinde yakın zamana kadar okutulmuştur. (Atay, 1983, s. 80 vd.). Bu da onun ilmi derecesinin üstünlüğünü göstermesi açısından önemlidir. Devvânî'nin ilmi yönü ve eserlerine kısaca temas ettikten sonra, onun ilimler hakkındaki yaklaşımını veren *Enmûzecu'l-ulûm* adlı eserine temas etmeye çalışacağız.

3. Enmûzecu'l-ULûm

Devvânî'nin ilimler sınıflandırması veya programı hakkında yazdığı *Enmûzecu'l-ulûm* adlı eserine geçmeden önce, genel olarak ilimler tasnifinin önemi ve tarihçesi üzerinde, özetle de olsa, durmak istiyoruz. Bunun bir manada düşünürümüzün söz konusu meseledeki anlayışını kavramada yardımcı olacağını düşünmekteyiz.

İslam ilim geleneğinde devamlı canlılığını muhafaza eden ilimlerin tanım ve tasnifi mevzuu, 9. yüzyılda Kindî'den (ö. 252/866 ?) 18. yy'da Şah Velîyullah Dehlevî'ye (ö. 1176/1762) kadar pek çok âlimin ilgi alanına girmiş ve mesailerini bu konuyu tavzihe hasretmişlerdir. Geçmişte yapılan ilimlerin tasnifi özgünlükleri kadar etkiliydiler. Bu tasnifleri yapan düşünürler, muhtelif dini-felsefi kanaate sahip İslami ilimlerin neredeyse bütün sahalarını temsil eden kişilerdi. (Bakar, 2012, s. 17).

İslam düşünce geleneğinde Kindî'den itibaren ilimlerin tasnifine dair pek çok eser görmek mümkündür. Bunlardan bazıları alanında özgün olup, kendilerinden sonra yazılan bu tür eserlere örneklik etmişlerdir. Bu bağlamda Fârâbî'nin *İhsâu'l-ulûm*, Harezmi'nin (ö. 387/997) *Mefâtihu'l-ulûm*, Gazzâlî'nin *İhya, el-Munkiz* ve *Risâletü'l-ledünniyye*, Kutbeddîn eş-Şîrâzî'nin (ö. 710/1310) *Dürretü't-tâc*, Taşköprülüzâde'nin *Miftâhu's-sa'âde* gibi eserleri ilimler sınıflandırmasında özgün olanlar arasında sayılabilir.⁸

Bu saydıklarımızın dışında daha pek çok düşünürün ilimler tasnifine dair eserleri mevcuttur. Ancak bunların geneli, az ya da çok, yukarıda isimleri verilen âlimlerin yapmış oldukları sınıflandırmadan büyük oranda etkilenmişlerdir. Yine bunların bir kısmı bütün ilimleri tasnif etmekten daha ziyade, ya akli ilimleri ya da nakli ilimleri tasnife tabi tutan eserlerdir. İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) *Aksâmü'l-ulûmi'l-akliyye*,⁹ Seyyid Şerif Cürçânî'nin (ö. 816/1413) *Risâle fî taksîmi'l-ulûm*¹⁰ adlı eserler bunlara örnek olarak verilebilir.

7) Burada adı geçen eserler ve diğerleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Anay, 1994, ss. 111-213; Demirkol, 2011, ss. 53-55.

8) Bu eserlerde ele alınan ilimler tasnifinin ayrıntıları için bkz.: Baltacı, 2010, ss. 361-395; Atay, 1983, ss. 40-72; Bakar, 2012.

9) Akli ilimlerin bölümlerine dair bu risale (İbn Sînâ, trs., ss. 104-120), İbrânice, Latince ve Fransızca'ya, bir bölümü de İngilizce'ye tercüme edilmiştir. Ayrıca eser, Halide Yenen tarafından tenkitli neşriyle beraber (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001) Türkçe'ye çevirilmiştir. Bkz.: Alper, 2008, s. 30.

10) Cürçânî bu eserinde 4 görüşe göre tasavvur ve tasdik olarak ilmin taksimini yapar. Bu görüşlerin salikleri: İlk muhakkikler ve bir kısım müteahhirler; Râzî ve ona tabi olanlar; Keşf sahibi; görüşleri ve sâlikleri bilinmeyenler. Bkz.: Gümüş, 1984, s. 154.

İşte Devvânî'nin *Enmûzecu'l-ulûm* adlı kitabı ilimlerin tasnifi alanında yazılan eserlerden biridir. Biz daha çok bu eserin içeriğine dair malumat vermeye çalışacağız. Devvânî'nin söz konusu eseri farklı isimlerle anılmakta, hatta yer yer diğer eserlerle karıştırılmaktadır. Değişik ülkelerde baskısı olan *Enmûzecu'l-ulûm*'un biz, Toyserkârî tahkikli Meşhed baskısını esas alacağız.¹¹

İlimlerin sınıflandırmasını ele alan yukarıda isimlerini zikrettiğimiz eserler arasında elbette Devvânî'nin bu eseri farklı bir yerde durmaktadır. Düşünürümüzün bu bağlamda, kendisinden önce yapılan tasnifleri takip etmediği görülmektedir. Ayrıca o, bütün ilimleri de değerlendirmeye tabi tutmamıştır. Devvânî, eserinde akli veya nakli ilimlerin tamamını saymak yerine, farklı bir metod izleyerek bu ilimleri konular üzerinden değerlendirmeye çalışmıştır. Eserin bu ve benzeri özelliklerinden dolayı, Anay gibi araştırmacılar, Devvânî'nin *Enmûzecu'l-ulûm*'da ilimleri tasnif etme gibi bir gayesinin olmadığını belirtmektedir. (Anay, 1994, s. 114).

Devvânî, bu eserinde bize göre, o zamanın medreselerinde okutulan ilimler arasında bir sıralama yapmaktadır. Bu sıralamadaki yöntemini, eserin mukaddimesinde kendisi şöyle anlatmaktadır: “Bu risalede farklı ilim dallarından konular seçtim ve buna hadis ve fıkıh usulünün ve mukareneli fıkhi konulardan bazılarını değerlendirmekle başladım. Sonra onları *Usûlü'd-din* alanında ‘âlemin sonradan yaratılması (*hudûsü*) meselesi’ takip etti. Arkasından diğer bilim dallarının, tıp, geometri ve astronomi gibi, konularından bazısından bahsettim. Bu konuları ele alırken, eski ve yeni ulemanın izlediği yol üzere, eğitim-öğretimin kurallarının gerektirdiği üzere, kolaydan zora doğru tedrici bir metot takip ettim.” (Devvânî, s. 279).

İfadelerinden de anlaşılacağı üzere, onun *Enmûzecu'l-ulûm*'da tam anlamıyla bir ilimler tasnifi yapmak istemediği, zamanın medreselerinde okutulan temel ilimlerin bazı konularını, kendi ifadesiyle şek ve zanlardan arındırılmış olarak (Devvânî, s. 274) sunmak istediğidir. Kısaca Devvânî, klasik anlamda bir ilimler tasnifi yapmamaktadır. Düşünürümüzün bu minvalde yapmak istediği, medresede okutulan ilimler programını ortaya koymak ve bu ilimleri tedris edenlerin sahip oldukları verileri nasıl değerlendireceği meselesidir. Bunun da nasıl olacağını aşağıda ayrıntılarıyla sunmaya çalışacağız.

Devvânî, ilme verdiği değeri ve dolayısıyla ilimler arasındaki derecelendirmedeki ölçüsünü, *Enmûzecu'l-ulûm*'un girişinde şu şekilde dile getirir: “Kim ilmin kaynağından (pınarından) beslenirse, o kişi hayat kaynağından temiz su içmiştir. Tevatür haberler ve fikirlerin benzerlikleri vasıtasıyla şuna kesin olarak kani oldum ki; Allah'ın yanında sanatların en yücesi ve hediyelerin en güzeli yakînî ilmi meselelerdir (*el-mesâilü'l-ilmü'l-yakînî*). Bunların içinde özellikle **İslam'ın Akaid Esaslarıdır.**” (Devvânî, 1411, s. 274). Devvânî'nin bu ifadeleri, onun ilimler arasında İslam dininin akaid konularını ele alan Kelam ilmine ayrı bir önem verdiğini göstermektedir. Zaten eserin büyük bölümü *Usûlü'd-dîn* ilmine ayrılmıştır ki, bu da onun bu ilmi diğerlerine önceliğini gösteren en belirgin işarettir.

11) Bu eserin farklı adlandırmaları ve diğer özellikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Anay, 1994, ss. 112-114.

Devvânî, daha önce belirttiğimiz gibi ilimleri herhangi bir tasnife tabi tutmasa da, biz onun sıralamasına uyarak onun ele aldığı ilimleri tek tek başlıklar halinde vermeye çalışacağız. Tekrar etmek gerekirse, Devvânî, *Enmuzecu'l-ulûm*'de bilim dalları ve oradaki konuları kolaydan zora doğru ele almaktadır. Bu nedenle onun sıralamasında bu hususa ayrıca dikkat edilmesi gerekmektedir.

a. Usûl-ü Hadîs ve'l-Fıkıh İlmi

Devvânî, mezkûr eserine Hadîs ve Fıkıh Usûlü ilmiyle başlamaktadır. Düşünürümüz, özellikle dini veya akli ilimler okutulmadan önce usûl disiplinine öncelik vermesi, onun bu ilmi, diğerlerine temel olarak seçtiğini gösterir. Bu yaklaşımın bir benzerini Gazzâlî'nin dini ilimleri ikili tasnife tabi tutarak önceliği Usûl ilmine vermesinde görmekteyiz. (Gazzâlî, 2006, c. 3, s. 63).

Devvânî, hadis ve fıkıh ilminin usûlüne dair meseleye, üzerinde ittifak edilen bir hüküm tekrarlamakla başlar; “Dini bir hüküm, zayıf hadisle sabit olamaz”. Düşünürümüz alimlerin ittifak ettiği bu genel kaideden hareketle, zayıf hadisin dini bir hüküm vermede dayanak oluşturamayacağını, ancak zayıf hadisle amel etmenin de, özellikle ahlaki konularda, o fiilin harama veya helale yakın olup olmamasına bağlı olduğunu belirtmektedir. Özetle zayıf hadisle amel etmek durumunda kalanların ihtiyatlı olmaları gerektiğini belirtmektedir. (Devvânî, s. 280-281). Hem hadis hem de fıkıh ilmi alanında takip edilecek usûlü Devvânî'nin böyle bir örnekle açıklaması, onun dini ilimlerdeki bakış açısını vermesi açısından önemlidir.

b. Fıkıh İlmi

Devvânî, fıkıh ilmine niyet bahsiyle girer ve bunu abdest meselesi üzerinden ele alır. O, niyetin kasıt olduğundan hareketle, niyet eden kişinin neye niyet ettiğini bilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Devvânî, niyetin meydana gelmesi mümkün olan şeylerde olması gerektiğini söyleyerek, onun imkânsız faraziyeler hakkında olmamasını belirtir. (Devvânî, s. 282).

c. Hilâf İlmi

Devvânî, *ilm-i hilâf* denilen bu ilim dalını, *ilm-i hilâf*; ispat olunan dini bir hükmü, muhalifinin iptalinden korumak için şer'î delillerin ahvalinden bahseden bir ilim dalıdır. Bu ilim dalı çoğunlukla cedel ilmiyle karıştırılmaktadır. Fakat aralarında farklar bulunmaktadır,¹² Şafii mezhebinin abdestte tertibin farz olduğuna dair görüşü üzerinden ele almaktadır. Düşünürümüz, söz konusu meselenin abdest azalarını sağdan veya soldan başlayarak yıkamanın farz olduğuyla ilgili olmadığını, zaten bunun böyle olduğuna dair herhangi bir mezhebin de görüşünün olmadığını belirtir. Ancak Hz. Peygamber'in birçok uygulamalarından onun sağdan başlamayı öncellediği görülecektir. Buna rağmen Dev-

12) İlm-i hilâf hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: İzmirli, 2010; Zeydan, 1999.

vânî, bu konuda delil getirilen sahih hadislerin bağlamlarından anlaşıldığı kadarıyla tertibin farz değil, müstehab olduğunu belirtmektedir. (Devvânî, s.283).

d. Usûlü'd-dîn İlmî

Devvânî, ilimler arasında bu ilme ayrı bir önem vermekte, bunun da söz konusu ilmin İslam dininin inanç esaslarını ele almasından kaynaklandığını belirtmektedir. Bu bağlamda Devvânî, *Enmûzecu'l-ulûm* adlı eserinin fiziksel olarak en büyük kısmını da *Usûlü'd-dîn (Kelam)* ilmine ayırmıştır. Düşünürümüz, bu ilmi âlemin sonradan yaratılması üzerinden ele almaktadır. Devvânî, bu konuyu tercih etmesinin sebebi olarak, itikadi meselelerin çoğunun bu mevzuu üzerine bina edildiğini ve bu konunun önemli derin açıklamaları ihtiva ettiğini ifade eder. (Devvânî, s. 284).

Devvânî, konuya üç ilahi dinin mensuplarının (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam) meseleye bakış açısını vererek başlar. Daha sonra Sokrat, Eflatun (Platon), Aristo ve Galen gibi Antik Yunan filozofların aynı konu hakkındaki görüşlerine ve delillerine değinir. Buradan adı geçen filozofların fikirlerinden etkilenen İslam filozoflarının, özellikle Fârâbî ve İbn Sînâ gibi Meşşâîlerin, âlemin ezeliyeti mevzuundaki düşüncelerini aktarır. Devvânî, bu konuyu değerlendirirken onun birinci derece muhatabı mezkur Meşşâîler ile bazı İşrâkî filozoflardır.

Devvânî, âlemin sonradan yaratılması (*hudûs-u alem*) meselesini ele alırken, bu konuyla ilgili pek çok mevzuuya ve delillere atıfta bulunmaktadır. Düşünürümüz konunun ehemmiyetinden dolayı, hangi mesele üzerinde olursa olsun, bir mevzudaki görüşünü delillerle temellendirme yaparak ortaya koyacağını belirtir. Bu bağlamda o, mesnetsiz münakaşalara girmeyeceğini ve mücerret cedelle meşgul olmayacağını da ifade etme gereğini duyar. (Devvânî, s. 286).

Bizim burada konunun bütün ayrıntılarını verme imkânımız olmadığından, kısaca hangi meselelerden ve ne gibi delillerden bahsettiğine sadece ismen temas edeceğiz. Devvânî, âlemin sonradan yaratılması konusuna, öncelikle âlemin *mümkini'l-vücut* olduğundan başlar ve buradan hareketle âlemin kadim olduğu yönündeki filozofların tezlerine karşılık kendi antitezlerini sıralar. Düşünürümüz mezkur meseleyi ele alırken, onunla alakalı *hudûs-ü zâtî*, *hudûs-ü zamanî*, *madde-suret*, *illet-malül*, *halâ-melâ*, *eser-müessir*, *teselsül*, *yaratıcının fâil-i muhtâr olması*, *te'vîl*, *haşrin cismani olup olmayacağı*, *nefs-i nâtika* gibi pek çok konuya girer ve burada *burhân-ı tabbîkî*, *burhan-ı tedâyüf* ve *burhan-ı süllemî* gibi delilleri¹³ kullanarak meseleyi tavzih eder. Aslında Devvânî'nin bu meseleler hakkındaki görüşleri, başlı başına araştırılması gereken konulardır.

Devvânî, söz konusu edilen meselelerde İbn Sînâ, Nâsiruddîn Tûsî ve Şehrezûrî gibi filozofların yanında Gazzâlî, Şehristânî, Fahreddîn er-Râzî ve Cürçânî gibi kelimcilerin görüşlerine de yer verir. Devvânî, felsefeleşmiş kelam döneminin tipik özelliğini yansıtır şekilde, meseleleri filozof ve kelimcilerin perspektifinden ele alır. Örneğin, cismani haşri

13) Bu delillerin anlamları için bkz.: Topaloğlu-Çelebi, 2010, s. 51

inkar konusunda filozofların gerek ayet gerekse hadislerin te'vil edilebileceğini söyleyerek kendi görüşlerini temellendirdiklerini söyleyen Devvânî, bu meselede Fahreddîn er-Râzî'nin; "itikadi konularda te'vil edilebilir şeklindeki bakış açısıyla Hz. Peygamber'in (a.s.) getirdiği şeylere iman etmenin ve cismani haşri inkar etmenin mümkün olamayacağı" (Devvânî, s. 319) görüşünü benimser. Düşünürümüz, bu konudaki ayetlerin (Yasin, 36/78-79) zahiri manasının açık olduğunu, filozofların iddia ettiği gibi bu ayetlerde ruhani meadî işaret eden bir anlamın çıkarılamayacağını belirtir. O, özetle bu ve benzeri konularda, aksine bir delil olmadığı sürece Kitab'ın ifadelerinin (nass) zahirine atfedilmesinin gerekeceğini, ehl-i kemalin yolunu tutmanın daha salim bir metot olduğunu salık vermektedir. (Devvânî, s. 319).

e. Tıp İlmi

Devvânî, tıp ilmini insanın mizacı konusu üzerinden değerlendirmeye çalışır. O, insan mizacının itidalden ayrılmasını, onun yapısında bulunan sıcaklık, kuruluk, soğukluk ve nemlilik gibi özelliklerden birinin diğerleri üzerinden baskın olmasına bağlamaktadır. (Devvânî, s. 320). Devvânî'nin bu konudaki görüşleri, Antik Yunan filozof ve hekimlerinden etkilenerek oluşturulan İslam tıp teorisinin genel karakteristiğini yansıtmaktadır.¹⁴

f. Tefsir İlmi

Devvânî, Kur'an'ın "...O'nun 'Cehennemi (inkarcılığı tercih eden) cinler ve insanlarla dolduracağım!' hükmü artık yerini bulacaktır." (Secde, 32/13) ayeti örnekliğinden hareketle tefsir ilminin önemli meseleleri arasında yer alan zahir-batın anlam, mecaz ve mecaz-ı mürsel, tekil-çoğul anlam gibi konular hakkındaki genel olarak kanaatlerini belirtir. (Devvânî, s. 322).

g. Geometri (Hendese) İlmi

Devvânî, geometrinin kurucusu sayılan Öklid'in (Eukleides- ö. M. Ö. 300-?) *Kitâbu'l-usûl* adlı eserinde, daire ve onun çaplarıyla ilgili ispatlarına atıfta bulunarak bu ilmin söz konusu meseleleri hakkında görüşlerini belirtir. Devvânî burada daireyle ilişkili dik açı, tanjant çizgisi, hareket ve tafra gibi kavramları kullanır. O, özellikle dik açı konusunda bazı detaylı bilgiler de vermektedir. (Devvânî, s. 323-324).

h. Astronomi (Hey'et) İlmi

Devvânî, bu ilim hakkında, daha önce bazılarının Ay'ın yörüngesi ve çapı hakkında ortaya koyduğu veriler hakkında yorum yaparak onların yanlış bulduğu görüşlere cevap verir. (Devvânî, s. 325).

14) İslam tıbbı hakkında daha geniş bilgi için örneğin bkz.: Nasr, 2006, ss. 153-192.

i. Mantık İlmi

Devvânî'nin *Enmûzecu'l-ulûm*'da fazla yer ayırmadığı ilimlerden birisi mantıktır. O, İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ* adlı eserinde; “tasavvurun tasdike fayda vermeyeceğine” dair sözünü aktararak buna nasıl delil getirdiğine kısaca değinir. Daha sonra İbn Sînâ'nın mezkur meselede getirdiği delili mücmel tarzda tartışır ve kendi görüşünü ortaya koyar. (Devvânî, s. 326).

j. Aritmetik İlmi

Devvânî'nin söz konusu eserinde ele aldığı ilimlere bakıldığında, fiziksel olarak *Usûlu'd-dîn* ilminden sonra en fazla yerin Aritmetik'e ayrıldığı görülmektedir. O, bu ilimde özellikle tam sayı konusu üzerinde durur. Ayrıca aritmetik meseleler üzerine bina edilen konular için de, söz konusu esere ilave olarak yazdığı bölümde, Devvânî, bazı arif ve filozofların (hükemâ-i ilâhiyyûn) sayılar hakkındaki görüşlerine yer vermektedir. Onlar bazı sayılar için seven ve sevilen sayılar şeklinde ifadeler kullanırlar. Devvânî, bazı muhakkik alimlerin sayıların basamaklarıyla alemlerin basamakları arasında uyum olduğunu söylediklerini aktarır. Ayrıca onlardan bazılarının, örneğin 9 sayısının Hz. Adem'i (a.s.), 5 sayısının da Hz. Havva'yı (a.s.) gösterdiğini iddia ettiğini belirtir. (Devvânî, ss. 328-332).

Bütün bu iddia ve söylentilere temkinle yaklaşan Devvânî eserini, buraya kadar anlatılanların ilimler için model olduğunu, öyleyse bu yüce mevkiye hoşnutlukla hizmet edenleri dikkate almak gerektiğini belirterek bitirir.

Sonuç

15. yüzyıl İslam dünyasında kelimci ve filozof kimliğiyle önemli bir etkiye sahip olan Devvânî, kaleme almış olduğu eserleriyle hem döneminde hem de daha sonraki çağlarda pek çok düşünür üzerinde derin tesirleri olan bir düşünürdür. Onun kelam ve felsefeye dair eserleri üzerine, kendisinden sonra birçok alim tarafından şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Bunun yanında onun özellikle söz konusu alandaki eserleri uzun yıllar medreselerde ders kitabı olarak da okutulmuştur. Bütün bunlar Devvânî'nin ilmi kariyerini ortaya koyan en önemli işaretlerdir.

Devvânî, kendinden önceki kelam alimlerinin ve filozofların eserleri arasında genel anlayışa uyarak ilimler tasnifi alanında risale yazma geleneğini devam ettirmiştir. Onun *Enmûzecu'l-ulûm* adlı eseri bu sahada yazılmış önemli bir risaledir. Devvânî bu eserinde, her ne kadar Fârâbî, İbn Sînâ, Gazzâlî, Kutbeddîn Şîrâzî ve Taşköprülüzâde gibi alimlerin yaptığı şekilde bir ilimler tasnifi yapmamış olsa da, yine de düşünürün ilimlerin bir kısmı hakkındaki bakış açısını vermesi açısından bu sahada yazılmış önemli bir eserdir. Biz Devvânî'nin bu eserini özetle de olsa ilim dünyasına tanıtarak, ilimler hiyerarşisi alanında yazılmış bir kitabın içeriğinden araştırmacıları haberdar etmek istedik. Ayrıca Devvânî'nin bu ve benzeri alanlarda yazılmış bir çok eseri, araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

Devvânî'nin *Enmûzecu'l-ulûm* adlı eserinde ilimleri kolaydan zora doğru eğitim usulüne riayet ederek ele alması günümüz için de takip edilmesi gereken bir metod olması gerekir. Düşünürümüzün bir ilim adamının tedris etmesi gereken derslerini sıralarken özellikle astronomi, aritmetik gibi ilim dallarına değinmesi, günümüz ilahiyat müfredatının eksikliklerini göstermesi açısından önemlidir. Onun özellikle fıkıh, hadis, tefsir ve usûlü'd-dîn gibi ilimlerde üzerinde durduğu konularda vurgulamaya çalıştığı istidlal gibi akli yöntem atıflarda bulunması, ilahiyat fakültesi talebelerine öğretilmesi gereken en önemli konulardan birisi olduğunu düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- Alper. Ö. M. (2008). *İbn Sînâ*. İstanbul: ISAM Yay.
- Anay. H. (1994). *Celâleddin Devvânî hayatı, eserleri, ahlak ve siyaset düşüncesi*, Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (1994). 'Devvânî' (257-262). *Diyanet İslam ansiklopedisi*. İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş.
- Arıcı. M. (2013). 'İslâm düşüncesinde Fahreddin er-Râzî ekolü' Ö. Türker ve O. Demir (Ed.). *İslam düşüncesinin dönüşüm çağında Fahreddin er-Râzî*. Birinci Baskı. İstanbul: İSAM Yayınları, s. 167-202'deki bölüm.
- Atay. H. (1983). *Osmanlılarda yüksek din eğitimi*. (I. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayıncılık.
- Baltacı. C. (2010). *İslam medeniyeti tarihi*. İstanbul: İFAV Yay.
- Cooper. J. (1998). 'Al-Dawani, Jalal Al-Din'. Edward Craig (Ed.) *Routledge Encyclopedia of Philosophy* (806-807). C. 2. London.
- Corbin. H. (1994). *İslam felsefesi tarihi*. (Çev.: Hüseyin Hatemi). İkinci Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirkol. M. (2011). *Nasîreddîn Tûsî'nin ahlâk felsefesine etkisi*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Fazlıoğlu. İ. (bt.). *XV. – XVI. yüzyıllarda istanbul'da felsefe yapmak*. <http://www.ihsan-fazlioglu.net>
- Gazzâlî. (2006). *Er-Risâletü'l-ledünniyye (57-74)*. *Mecmûatü resâilî İmâm Gazzâlî I-VII*. (4. Baskı). Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
- Gümüş. S. (1984). *Seyyid Şerîf Cürçânî*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı-4.
- İbn Sînâ. Trs. 'Aksâmü'l-ulûmü'l-akliyye' (104-120). *Tis'u resâil fi'l-hikmeti ve't-tabî'iyât*. Kahire: Dâru'l-Arabü'l-Bustânî.
- İzmirli. İ. H. (2010). *İlm-i hilâf*, İstanbul: Hüner Yay.

- Kuşpınar. B. (1996). *İsmā'īl Ankaravī on the Illuminative Philosophy: His İzāhu'l-Hikem, Its Edition and Anaylsis in Comparison with Dawwānī's Shawākīl al-Hūr, Together with the Translation of Suhrawardī's Hayākīl al-Nūr*. Kuala Lumpur: International Institute of Islamic Thought and Civilization (ISTAC).
- Nasr. S. H. (1968). *Science and civilization in Islam*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nasr. S. H. (2006). *İslâm ve bilim*. (Çev.: İlhan Kutluer). İstanbul: İnsan Yay.
- Siddiqi, B.H. (2001). Jalāl al-Dīn Dawwānī. M. M. Sharif (Ed.) *A History of Muslim Philosophy (883-888)* (I.Sayı). India: Adam Publishers&Distributers.
- Sübhânî. C. İ. (1425). Devvânî. (331-333). *Mu'cemü tabakâti'l-mütekellimîn*. Kum.
- Topaloğlu. B. (2001). *İslâm kelâmcılarına ve filozoflarına göre Allah'ın varlığı (İsbât-ı Vâcib)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Topaloğlu. B., Çelebi. İ. (2010). *Kelâm terimleri sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yay.
- Ülken. H. Z. (1993). *İslâm felsefesi kaynakları ve etkileri*. Dördüncü Baskı. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Uzunçarşılı. İ. H. (1965). *Osmanlı devletinin ilmiye teşkilati*. Ankara.
- Yazıcıoğlu. M. S. (1980). XV. Ve XVI. yüzyıllarda osmanlı medreselerinde ilm-i kelim öğretimi ve genel eğitim içindeki yeri. (273-283). *Ankara Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslami İlimler Enstitüsü Yay. Sayı: 4.
- Zeydan. A. (1999). 'Hilaf ilmi ve İslam hukukçularının hukuki ihtilaflarının sebepleri', (Çev.: Abdullah Kahraman), *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 3, Sayı: 1.
